

MEGJEGYZÉSEK A VATYAI KULTÚRA DÉL-AFÖLDI KAPCSOLATAIHOZ

GOLDMANN ANTAL GYÖRGY—SZÉNÁSZKY JÚLIA

(Szentese, Megyei Levéltár — Csongrád, Múzeum)

Bakson, Trogmayer Ottó ásatásai során többirányú következtetés levonására alkalmas leletegyüttes került napvilágra.¹ A lelőhely a Baks-mindszenti út jobb oldalán, közvetlenül az út melletti dombháton, a baksi elágazástól mintegy 500 m-re fekszik. A telep alsó rétege a Nagyrévi kultúra kötőrési csoportjának leleteit tartalmazza, efölött két vatyai réteg helyezkedik el. A vatyai telep 51. sz. gödrében került elő az itt közzétett anyag, melynek leírása a következő.

A gödör kúp alakú, kitöltésében paticsrögöket, hamut lehetett megfigyelni; mélysége a mai járósinttől számítva 194 cm. Kerámia-anyaga több edény töredékéből és 11 összeállítható, ill. ép edényből állt.

1. sz. edény. Szürkésbarna színű, foltos, fazék formájú, kiegészített. Pereme enyhén kihajlik, teste öblösödő. Nyakát négy, szimmetrikusan elhelyezett, tagolt, rátett bütyök díszíti. Az edény testén függőleges és átlós irányban 3—3 bekarcolt vonalból álló köteg fut végig. Méretei: M.: 19,5; Szá.: 17; Fá.: 8,5.

2. sz. edény. Szürke, kiegészített. Pereme enyhén kihajlik, rövid, lefelé szélesedő nyaka van, közvetlenül a perem alatt egy kettős tagolású kis bütyökkel. Vállá kissé kiemelkedik, hasán végig durva, ferde seprűdíz található. Méretei: M.: 24,5; Szá.: kb. 30; Fá.: 9,5.

3. sz. edény. Szürkésbarna, fazék formájú, kiegészített durva edény. Pereme enyhén kihajlik, díszítetlen. Méretei: M.: 15,2; Szá.: 15,5; Fá.: 10,5.

4. sz. edény. Szürke, valószínűleg egyfülű edény hasának töredéke. Vállát sorban elhelyezett bemélyítés, hasát hálóminta díszíti.

5. sz. edény. Barnás és feketés színű, kis, kiegészített egyfülű korsó. Keskeny pereme enyhén kihajlik, innen indul széles szalagfüle, amely a kiugró vállperemre támaszkodik. Nyaka kónikus, hornyolás választja el a kiöblösödő hastól, amely kicsi fenékben végződik. Méretei: M.: 9,8; Szá.: 5,4; Fá.: 3,5.

6. sz. edény. Szürkés színű, az előbbihez hasonló formájú félig kiegészített korsó. Vállpereme az előző edénynél élesebb. Méretei: M.: 8,6; Szá.: 5,4; Fá.: 3,3.

7. sz. edény. Sötétszürke, egyfülű korsó. Pereme enyhén kihajlik, majd hengeres nyakban folytatódik, mely arányosan kiöblösödő hasba megy át. Kis, hengeres talpon áll. Szalagfüle, mely a hasra támaszkodik, ansa lunata formájú. A füllel szemben és a két oldalon arányosan elhelyezett három bütyök díszíti. Méretei: M.: 13,7; Szá.: 10,5; Fá.: 5,7.

8. sz. edény. Szürkésbarna kis csupor. Kiegészített; egyetlen füle, mely a szájrperemből indult és a vállra támaszkodott, letört. Nyaka majdnem hengeres, hasa öblös, díszítetlen. Méretei: M.: 5,3; Szá.: 5; Fá.: 2,4.

9. sz. edény. Szürke, szalagfülű, az előzőnél kissé magasabb csupor töredéke. Méreteit nem tudjuk.

10. sz. edény. Szürkés és barnás színű, fényezett, kétfülű korsó. Szájnyílása ovális, a két sima szalagfül a rövidebb átlók végpontjából, a peremmel egymagasságból indul és a vállra támaszkodik. A hosszabb átmérők alatt a nyakon 3—3 lencseszerű bemélyedés látható egymás mellett, melyeket beszurkált apró pontsor vesz körül. A váll alatt 1 cm széles besimítás húzódik. Ettől a fenékig ferde kannelurák vannak. Az edény 0,6 cm magas csótalpon áll. Méretei: M.: 12,4; Szá.: 6,8, ill. 10,2; Fá.: 4.

11. sz. edény. Az előzőhöz hasonló edény peremének és a belőle kiinduló fülének töredéke. Szájnyílása szögletes, a fül belső oldalán egy bekarcolásokkal díszített gerinc fut végig.

¹ Az anyag átengedéséért ezen a helyen mondunk köszönetet.

1

4

2

5

3

6

Baks, 51. sz. gödör. 1 = 1. sz. edény; 2 = 2. sz. edény; 3 = 3. sz. edény; 4 = 8. sz. edény; 5 = 6. sz. edény; 6 = 5. sz. edény.

1

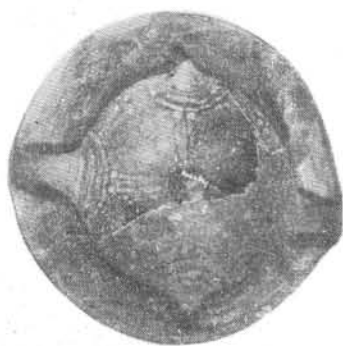
2

3

4a

5a

4b

5b

Baks, 51. sz. gödör. 1 = 10. sz. edény; 2 = 12. sz. edény; 3 = 7. sz. edény; 4a, b = 13. sz. edény; 5a, b = 14. sz. edény.

12. sz. edény. Fekete, ill. világosbarna foltos, fényes felületű, töredékes, de csak az egyik fülénél kiegészített kétfülű korszó. Ovális pereme enyhén kihajlik. Nyaka kónikus, éles törésvonallal elhatárolt hasa öblös. Két, szimmetrikusan elhelyezett szalagfűl díszíti, mely a peremből függőlegesen kiemelkedik, majd élesen megtörik és a nyakra támaszkodik. A törésvonal felett a füleket 4—4, sorban elhelyezett párhuzamos, függőleges bekarcolás díszíti. A nyakán két sorban 3—3 párhuzamos bekarcolás fut végig, az egyik a fül középvonalának magasságában, a másik a fül és az edényfal találkozásánál. A fül szélén és a váll peremvonalán körben ferde rovátkák vannak. Hasa ferde kannelurás. Fenékén besimitott spirálvonal található. Méretei: M.: 14,7, fül nélkül 13,5; Szá.: 9, ill. 10,1; Fá.: 5,9.

13. sz. edény. Kelebiai típusú tál. Egy szalagfüle van, amelynek keresztmetszete háromszög. Méretei: M.: 10,8; Szá.: 27; Fá.: 9,8.

14. sz. edény. Kelebiai típusú tál, két szalagfülrel és omphalosszal. Méretei: M.: 7,5; Szá.: 34,5; Fá.: 3.

15. sz. edény. Kelebiai típusú tál [töredéke]. Színe sötétzöld.

16. sz. edény. Kelebiai típusú tál [töredéke].

17. sz. edény. Galléros urna [nyak- és peremtöredékek]. Szá.: kb. 50 cm lehetett.

18. sz. edény. Nagy urna [töredéke], pereme alatt a vállig tartó szalagfűl látható.

19. sz. edény. Szürkésfekete színű, nagyméretű urna [hasának és aljának töredékei]. Falát hálóminta borítja.

20. sz. edény. Szürkésfekete színű urna [töredékek]. Egyenesen felhúzott peremű, kihasasodó, majd hirtelen szűkülő forma. A vállvonal felett kettős tagolású bütyök, vállán két párhuzamos besimitás fut végig, melyből függőleges és ferde párhuzamosok indulnak ki, és hálószerűen beborítják a hasat.

21. sz. edény. Téglavörös színű urna [faltöredék]. Ujjbenyomással tagolt, rátett borda díszíti.

22. sz. edény. Sötétzöld, nagyobb méretű urna bekarcolással díszített [töredéke].

23. sz. edény. Téglavörös urna [fal- és fültöredéke], díszítetlen.

24. sz. edény. Sárgásvörös, igen durva, rossz megtartású urna [perem- és faltöredéke].

25. sz. edény. Sötétzöld, nagyméretű edény [széles szalagfüle].

26. sz. edény. Sötétzöld, fényezett edény [perem- és faltöredéke], mészbetéttel díszített.

27. sz. edény. Barnásfekete, öblös, fazékszerű edény [töredéke]. Rajta kettős rátett bütyök.

28. sz. edény. Sötétzöld edény [faltöredéke]. Látszik rajta a váll éles törése, ezen kis bütyök, amely alól három bekarcolt egyenes indul a has felé.

29. sz. edény. Sötétzöld, igen durva edény [alja], belső oldalán kereszt formájú bordadísz. Ezeket kívül számos, jellegtelen edénytöredék került elő.

A leletgyűttesben előkerült anyag tekintélyes része a vatyai kultúra emlékművét képviseli. Így a 4. sz. edénytöredék, amely egyfűlű kancsóvá egészíthető ki, Kecskemét-Méntelken, a kultúra egyik temetőjében igen hasonló példányban található meg.² A vatyai kultúra legjellegzetesebb, legáltalánosabb típusai az urnák. A baksi leletanyagban csak töredékes példányait tarthatjuk számon, ezek közül egy tölcseres nyakú és egy galléros forma esetében alakjára is tudunk következtetni, míg a többi darab csak jelenlétüket igazolja. A nagy, durva edényfalak hálómintájuk alapján, egy téglavörös töredék pedig a rátett, ujjbenyomással tagolt borda alapján sorolható ebbe a csoportba. A nagyobb méretű szalagfűl-töredékek is valószínűleg urnákhoz tartozhattak. Ugyancsak erre a kultúrára jellemzőek a kelebiai típusú tálak, amelyekből két egész példány és két töredék jelentkezik anyagunkban.

A leletgyűttes másik lényeges komponensét a Maros-vidéki bronzkor emlékműve adja; a kétfűlű korszók párhuzamait a Szőreg-perjámosi kultúra területén figyelhetjük meg. Így a 10. sz. korszó közvetlen analógiáit Pécskán³, Szőregen⁴, Ószentivánon⁵ és Deszken⁶ találjuk meg. Különösen alkalmas együttes számunkra a Deszk

² Patay, P., Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. Diss. Pann. II/12, Bp. 1938. XII. t. 4.

³ Roska M., Ásatások a Pécska-szemlakai határban levő Nagysáncon. Dolg. III (1912) 34, 59—60. p. Roska M. beosztása szerint A/2 típus.

⁴ Foltiny I., A szőregi bronzkori temető. Dolg. XVII (1941) 14. p., VI. t. 16, IX. t. 8, X. t. 11.

⁵ Banner L., Az ószentiváni ásatások. Dolg. IV (1928) 179. p., 6. t. 1, 8. t. 11.

⁶ Foltiny I., Koraréz- és bronzkori temető Deszken. FAIII—IV (1941) V. t. 20, III. t. 4 és 7.

A temető 10. sírja⁷, ahol nemcsak ennek, hanem 7. sz. edényünknek is előfordul pontos hasonmása. Ugyanezt a formát a Maros-vidéken kívül a perjámosi kultúra Duna-menti faciesében, a gerjeni csoportban is megtalálták.⁸ Hasonlóképpen gyakori jelenség ebben a csoportban a beszürkált pontokkal körülvett lencsedísz, amelyet a 10. sz. edényen is megfigyelhetünk.

Az előbbihez hasonló a 11. sz. töredék, csak annyiban különbözik, hogy ennek szájnylása szögletes. Ezt a típust Banner J. az általa elkülönített marosi kultúra sajátosságának tartotta, és annak formavilágában a 14/f számmal jelölte meg.⁹

Lényegesen ritkábban fordul elő a 12. sz. korsó. Ezzel teljesen megegyező formát nem sikerült találnunk, némiképpen hasonlónak tűnik számunkra egy Szőregen előkerült edény alakja és kannelura-díszítése. Az edény fenekén körbefutó besímitott spirálist szintén Szőregen tudjuk nyomon követni, mégpedig a 28. és 161. sírok anyagában.¹⁰ Sajátságos fülképzése a gerjeni csoportra mutat.¹¹

Már a nagyrévi kultúrában is gyakran előfordul olyan fazék, amelyet a baksi anyagban 1. számmal jelöltünk. Pontos megfelelője Diósdon került elő, nagyrévi telepen.¹² A kulcsi temető legtöbb urnája szintén ezt a típust képviseli.¹³ Fejlettebb változatában Kelebián fordul elő, itt is urnaként használták; megtaláljuk a 19., 42., 45. és 110. sírban. Alakjuk, díszítésük azonos a baksival, de nagyságuk ennek általában kétszerese, színük pedig vöröses.¹⁴ Ez a típus imporként elkerült a Maros-vidékre is, itt a Deszk A temető 1. sírjában fordult elő, mint pythos, egy kisgyermek csontvázát tartalmazta. A baksi példány szélesebben kihajló pereme, teltebb formája alapján későbbinek tűnik, a nagyrévi kultúrában előkerült hasonló fazekak mint genetikus elődjei jöhetnek számításba.¹⁵ A 2. sz. fazék ellentétben az előzővel, tisztán a nagyrévi kultúrára jellemző forma, későbbi együttesekben nem fordul elő. Miként a bevezetőben említettük, a baksi vatyai telep egy nagyrévi szint fölött helyezkedett el. Az 51. gödör belemélyed az alatta levő nagyrévi rétegbe. Valószínűnek tarthatjuk, hogy kiásásakor a vatyai telep lakói megtalálták a kérdéses edényt, s vagy eleve benne hagyták, vagy később mint értéktelen holmit a gödör fenekére visszadobták.

Látszólag könnyen helyezhetjük el a kis, egyfűlő kancsókat, mint a vatyai kultúrára jellemző edénytípust. Valóban ez a helyzet a 9. számú töredéket illetően, de a csonkakúpos nyak és a kiugró vállvonal, melyet az 5. és 6. sz. edény képvisel, az általunk vizsgált vatyai együttesekben kizárólag egy helyen, a Cegléd-öregszőlők-beli temetőben fordul elő.¹⁶ Úgy véljük, előzményük a fentebb említett típushoz hasonlóan a nagyrévi kultúra emléktanyagában található meg.¹⁷ Talán rokonságba hozható Banner J. 13/a típusával a Szőreg-perjámosi kultúra területéről, de itt is mindössze egy helyen fordul elő: Ószentivánon a 31. sírban.¹⁸

⁷ i. m. 74. p., III. t. 1, 8.

⁸ *Hampel J.*, A bronzkor emlékei Magyarhonban. Bp. 1892. CXXX. t. 2.

⁹ *Banner J.*, A Maros-vidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei. *Dolg.* VII (1931) 11. p.

¹⁰ *Foltiny I.*, *Dolg.* 1941. VI. t. 16.; az edényalj mintájára: 11. p. IV. t. 14., 35. p. XIV. t. 19.

¹¹ *Hampel J.*, i. m. CXXX. t.

¹² *Patay P.—Patay Á.*: A nagyrévi kultúra leletei Diósdon. *AÉ.* 1965. 163—167. p. IV. t. 1.

¹³ *Bóna, I.*, Early Bronze Age Cemetery at Kulcs and the Kulcs Group of the Nagyrév Culture. *Alba Regia* I (1960) 7—15. p.

¹⁴ *Zalotay E.*, A kelebiai bronzkori temető. *Rég. Füz.* 6 (1957).

¹⁵ *Foltiny I.*, *FA.* 1941. 70. p., 1. kép.

¹⁶ *Párducz M.*, Cegléd környékének régészeti emlékei. *Ceglédi Füzetek* 16—17 (1967) 110. p., 7. kép.

¹⁷ *Bóna, I.*, *Alba Regia* 1960. III. t. 8.

¹⁸ *Banner J.*, *Dolg.* 1931. 13/a típus.

Kis bögrénk, melyet 8. számmal jelöltünk, szinte minden területen előfordul ebben az időben, a hamvasztásos temetkezések állandó kísérője, így különösebb összefüggését keresnünk céltalan volna.

Néhány vonatkozásban már felmerült a baksi együttes gerjéni kapcsolatainak lehetősége. A 29. sz. töredék, — egy edényalj, rajta a belső oldalon kereszt formájú borda — szintén erre mutat, Wosinsky M. ugyanis gerjéni ásatásaiból teljesen hasonló darabot közölt¹⁹.

Hogy teljes legyen a kép, egy mészbetétes töredék is található a gödör anyagában. Közlelbi kulturális meghatározása éppen töredék-volta miatt nem lehetséges.

Összegezve tehát, a baksi 51. gödörben egy vatyai telepen közösen fordul elő mind a vatyai kultúrát, mind a Szőreg-perjámosi kultúrát képviselő emléktanyag. Színesebbé teszi a leletegyüttest az, hogy biztos utalásokat tartalmaz más kulturális egységekre vonatkozólag is, hivatkozunk itt a mészbetétes és a gerjéni jellegzetességekre. Az anyagnak ez a kivételes helyzete lehetőséget nyújt számunkra, hogy e kis együttesen keresztül felvethessük a két leggazdagabban képviselt kultúra között fennálló kapcsolatok kérdését.

A vatyai kultúra különböző vonatkozásai gyakran álltak a magyar régészeti kutatás homlokerében. Tekintettel arra, hogy a Közép-Duna-medencei középső bronzkor fejlődésében fontos szerepet játszott, több kutató foglalkozott kialakulásának kérdéseivel.²⁰ Ugyancsak fontos eredményként kell elkönyvelnünk szerepének tisztázását a halomsíros bevándorlás idején, illetve a halomsíros korban való továbbélésének bizonyítását.²¹ Jellemző urnatemetőinek feltárása már a múlt század végén megkezdődött, de a kutatás akkori állása szerint nem tudták megkülönböztetni a vatyai temetőket más korú urnás temetkezésektől. Szelle Zs. például dunaföldvári ásatásaiból egységes urnatemetőként közölt egy vatyai temetőt egy olyan sírmezővel, amelyben már a vas is előfordult.²² A kultúra egyik névadó lelőhelyét, a lovasberényi urnatemetőt Pósta B. tárta fel, kimerítő ismertetését táblaképekkel és helyszínrajzzal illusztrálva 1897-ben adta.²³ A századforduló táján több kisebb közlemény jelent meg, amelyekben a vatyai kultúrába sorolható leleteket ismertettek.²⁴ A legfontosabb, az Újhartyán-vatyapusztai sírmező feltárása során napvilágra került 364 urna csoportonként elkülönülve helyezkedett el.²⁵ A már nagy számban feltárt temetők egységes voltát G. Childe ismerte fel, és korszakalkotó jelentőségű munkájában a leletanyagot két legfontosabb lelőhelye alapján Lovasberény-vatyai csoport néven különítette el.²⁶ Véleménye szerint ez a csoport a Bakony északi részén alakult ki, és fejlődése folyamán az egész Pest megyét elfoglalta. Temetőit Lovasberényből, Dunakeszről, Ócsáról, Soroksárról, Vatyáról, Izsákról, Dömsöd-ről, Dunapenteléről ismeri, s ezeket a Tószeg C periódusba sorolta.

¹⁹ Wosinsky M., Ásatások Gerjénben. AÉ. 1891. 301—312. p. I. t. 18.

²⁰ Bándi, G., Data to the Early and Middle Bronze Age of Northern Transdanubia. Alba Regia 4—5 (1963—64); *uő.*, Ursprung der Metallschmiedekunst der Vatyá-Kultur. MFMÉ 1964—65/2.; Bóna, I., Alba Regia 1960.

²¹ Mozsolics, A., Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung. AAA VIII (1957); Bóna, I., Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus. AAA. IX (1958); Trogmayer, O., Über einige geschichtlichen Fragen der Spätbronzezeit in der südlichen Tiefebene. Acta Ant. et Arch. Szeged 1965.

²² Szelle Zs., A Duna-földvári urnatemetőről. AÉ 14 (1894) 63—65 és 361—365 pp.

²³ Pósta B., Lovasberényi urnatemető. AÉ 1897. 304—317. pp.

²⁴ Vásárhelyi G., Hamvvedrekről az ócsai (Pest m.) urnatemetőből. AÉ 1897. 258. p., Miske K., Újabb leletek Lovasberényből. AÉ 317—333. pp., Cziráky Gy., Újabb urnatemető Dunaföldvart. AÉ. 1901. 288. p.

²⁵ Kada E., Bronzkori urnatemető Vatyán. AÉ. 1909. 124—130. pp.

²⁶ Childe, V. G., The Danube in Prehistory. Oxford 1929. 278. p.

Patay P. a magyar kutatók közül elsőként foglalkozott a kultúrával, mint önálló csoporttal, ugyanakkor a G. Childe által javasolt Lovasberény-Vatya elnevezés helyett a rövidebb vatyai csoport elnevezést ajánlotta.²⁷ Felismerte a Kisapostaggal való genetikai összefüggését, és helyesen mutatott rá a különböző nyugati kultúrákkal való kapcsolatára, de sajnálatos módon elhanyagolta a Dél-Alföldhöz való viszonyának kimunkálását, noha észrevette, hogy a jellegzetesen vatyai anyagban perjámosi kancsók is előfordulnak.²⁸ Éppen ebben a vonatkozásban vetette fel Banner J., hogy „a Tisza-Maros-szög egész kultúrterülete és Tolna megye egyes lelőhelyei közt kölcsönösen kicserélődő bronzkori kultúráknak csakugyan csak a Duna vonala volt-e az egyetlen útja, vagy a Duna-Tisza-köz más helyein, egyenesebb útvonalon is érintkezettek egymással...”²⁹ -- amely utóbbi érintkezést nagyon helyesen a kelebiai bronzleletek alapján tételezte fel.

Foltiny I. Móra F. ásatásából származó leleteket közölt Csengeléről.³⁰ Ezek közül az urnákat a bronzkor második periódusába sorolta, s párhuzamait Dunántúlon (Lovasberény, Áporka, Dunakeszi) és Vatyán vélte felfedezni. Különösen jelentős, hogy észrevette a csengelei anyagban a marosvidéki kultúráramlatok befolyását. Felismerte azt is, hogy a Maros-vidék bronzkori temetőiben vatyai jellegű edények is találhatóak. Igen gyakran fordul elő ugyanis Szőregen³¹ és a Deszk F temetőben³² egy díszítetlen, két függesztőfüllel, vagy helyette tagolt bütyökkel ellátott edény. Területi kapcsolatainak megvilágítása céljából vatyai párhuzamait ismertette, amelyeket csak díszítettségük alapján lehet megkülönböztetni déli változataiktól.

Merőben új szempontokat vetett fel a kutatásban a kelebiai temető feltárása, majd publikálása.³³ Úgy tűnik, Zalotay E. szinte nem is ismerte fel azokat a lehetőségeket, amelyeket anyaga magában rejtett. Kelebián ugyanis az eddig kizárólagosnak hitt urnás temetkezések mellett aránylag nagyszámú korhasztásos sír is van, sőt, ami ezek helyzetének meghatározásánál iránymutatóul szolgál, jónéhány edényforma a Maros-vidéki bronzkorral való közvetlen kapcsolatra utal. Itt elsősorban a 9. sír urnájára szeretnénk felhívni a figyelmet, amelynek egészen pontos megfelelőjét Szőregről³⁴ és Klárafalváról³⁵ ismerjük.

A vatyai kultúra és általában a Kárpát-medence középső bronzkorának legkorszerűbb összefoglalását Bóna I. végezte el.³⁶ A bennünket érdeklő két kultúra vonatkozásában megállapította, hogy ezek az egész középső bronzkor idején egymás mellett éltek, egymással kereskedelmi úton érintkeztek, legalábbis az egységes perjámosi kultúra idején. A szőregi és gerjeni csoportok különválása után ez a kereskedelem elsősorban a gerjeni csoportra korlátozódott, mert a szőregi népesség elmaradt ipara és kereskedelme folytán a Tisza-vidéken a legfejletlenebb volt.³⁷ Legújában Bándi G. foglalkozott a legkülönbözőbb aspektusokból a vatyai kultúra

²⁷ Patay, P., Diss. Pann. 1938. 91. p.

²⁸ i. m. 74. p.

²⁹ Banner J., Régészeti feladatok a Délvidéken. Délvidéki Szle. 1942. 1—2. szám 48—49. pp.

³⁰ Foltiny I., Bronzkori leletek Felsőpusztaszerről és Csengeléről. AÉ 1944—45. 43—48. pp.

³¹ uő., Dolg. 1941. 57—58. p.

³² uő., A Deszk F bronzkori temető. SzVMK 1942. 23. p.

³³ Zalotay E. 1957.

³⁴ Foltiny I., Dolg. 1941. 37. p., XV. t. 4.

³⁵ Trogmayer Ottó szíves szóbeli közlése alapján.

³⁶ Bóna I., A korai és középső bronzkor története Magyarországon és a Kárpát-medencében. Kandidátusi értekezés. Kézirat.

³⁷ uő. Kandidátusi értekezés tézisei. Rég. Dolg. 1960. 56. p.

problémáival.³⁸ Felhívta a figyelmet arra, hogy a Duna-Tisza-köz északi részén és a Dunántúlon a középső bronzkor elején a Maros-vidéki fémtípusok éltek tovább³⁹. A korai vatyai kultúrában, illetve annak előzményében, a megvizsgált 14 különböző bronztárgyból mindössze kettőt tudott felmutatni, amelyek a Szőreg-perjamosi kultúra területéről hiányoznak: a lapátfejű tű (esetleg bepödrött véggel) és a teker-cselt gyűrű. A fémművesség ilyen nagyfokú megegyezése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a vatyai kultúra létrehozásában a nagyrévi kultúrán kívül egy dél felől érkező, balkáni-anatóliai eredetű népesség is részt vett. Mivel ez a bronzművesség a korai bronzkor végén kialakult Szőreg-perjamosi kultúra legkorábbi szakaszára jellemző típusokat tartalmaz, és ezek a típusok a vatyai kultúra I—IIa szakaszában végig megtalálhatók, nem kétoldalú érintkezést, hanem genetikai kapcsolatot tételezett fel közöttük⁴⁰. Bóna I. ebben a kérdésben ellentétes véleményt képvisel, szerinte ugyanis a vatyai területeken fellépő déli eredetű bronztárgyak kereskedelmi kapcsolat révén kerültek északra. Fontos szerepet tulajdonított ebben a még egységes perjamosi kultúrának, amely a déli eredetű ékszerek egész sorát közvetíti a középső bronzkor elején a szomszédos területekre.⁴¹ A kapcsolatok ilyen lehetőségét Bándi G. azzal a megokolással vetette el, hogy mivel kereskedelem e két terület között a perjamosi és nagyrévi kultúrák vonatkozásában nem volt, így nem valószínű, hogy éppen a középső bronzkor folyamán alakult volna ki.⁴² Számunkra Bándi G. álláspontja tűnik kevésbé valószínűnek, mert igaz ugyan, hogy a nagyrévi kultúrában — ellentétben a Szőreg-perjamosi kultúra vele egykorú részének fémbeli gazdagságával — feltűnően kevés bronzot találunk; de ez még nem jelentheti azt, hogy a déli bronzok jelenléte a vatyai kultúrában feltétlenül csak genetikai jelentőségű lenne. Nem valamely korai időpontban létrejött kapcsolattal állunk szemben, hanem a középső bronzkor teljes folyamán végig követhető cserével; a vatyai kultúrában fellépő új bronztípusok megjelennek a Szőreg-perjamosi kultúrában is.

Szőregen a 190. sírban többek között két bronztárgy került elő. Az egyik a jobb kézfejen egy kettős csavarodású karperec, a másik egy Krtenov-típusú balta.⁴³ Pécska XIV. rétegében egy hajdúsámsoni horizontra jellemző kópús nyílhegy öntőmintáját találta meg Roska M.⁴⁴ Mozsolics A. munkája alapján⁴⁵ ezt a horizontot vatyai kultúra IIa—IIb váltása utáni időszakra kell helyezni. Így, ha kevés példával is, de bizonyítani tudjuk a Szőreg-perjamosi kultúra és a tőle nyugatra fekvő területek kapcsolatát (mégpedig valószínűleg kereskedelmi kapcsolatát) a középső bronzkor második szakaszában. E kapcsolatok az agyagművesség vonatkozásában lényegesen gazdagabban mutathatók ki.

Mindezek alapján tehát felvetődik e két terület viszonyának a kérdése, nem csupán a Bándi G. által vizsgált korai szakaszban, hanem a kifejtett vatyai, illetve Szőreg-perjamosi kultúrák viszonylatában is, a bronztípusok mindkét területen való megjelenése „mindenképpen megköveteli a két terület kapcsolatainak újbóli megvizsgálását mind kronológiai, mind történeti szempontból.”⁴⁶

³⁸ Bándi G., Adatok a Dunántúli korabronzkori történetéhez. JPMÉ 1964; Alba Regia 1963—64; Az Ercsi-síntelepi temető. Alba Regia 1965.

³⁹ Bándi, G., Ursprung der Metallschmiedekunst der Vata-Kultur. MFMÉ 1964—65/2.

⁴⁰ i. m. 45. p.

⁴¹ Bóna I., Tézisek 51. p.

⁴² Bándi G., MFMÉ 1964—65/2. 47. p.

⁴³ Foltiny I., Dolg. 1941. 42—43. pp.

⁴⁴ Roska M., Dolg. 1912. 33. p.

⁴⁵ Mozsolics, A., Bronzefunde des Karpatenbeckens. Bp. 1968. 117. p.

⁴⁶ Bándi G., MFMÉ 1964—65/2. 45. p.

A baksi telep időrendileg értékelhető anyagában mind a vatyai, mind a Szőreg-perjámosi leletek fontos faktort képeznek. A kelebiai típusú tál Bóna I. megállapítása szerint a kultúra III. periódusában terjedt el. A szőreg-perjámosi kultúrára jellemző rombikus szájnnyílású, kannelurázott hasú, kétfülű korsók közvetlenül a halomsíros bevándorlás előtt, azaz a középső bronzkor harmadik periódusában jelentek meg. E két egybevágó komponens alapján megállapíthatjuk, hogy a baksi telep alsó vatyai rétege a középső bronzkor harmadik periódusának viszonyait tükrözi. Ezt a késői időpontot nemcsak a kelebiai típusú tál, hanem a szőregi 223. sírban található egyfülű (ansa lunata) korsó is mutatja, melynek hasán a füllel szemben arányosan elhelyezett bütykök vannak, ez a baksi 7. sz. edénynek felel meg.⁴⁷ A vatyai és Szőreg-perjámosi kultúráknak ebben az időben való együttélését más lelőhelyek anyaga alapján is alátámaszthatjuk; ebben a vonatkozásban legfontosabbnak tartjuk a keskenyfenekű, kettős csonkakúpos, kihajló peremű, bordákkal és völgyelésekkel tagolt urna megjelenését Kelebián,⁴⁸ illetve Szőregen⁴⁹ és Klárafalván.⁵⁰

Dolgozatunk első részében már érintettük, hogy a két kultúra (vatyai, ill. Szőreg-perjámosi) emlékanyaga a középső bronzkor harmadik periódusában együtt jelenik meg egyes lelőhelyeken. Ezek közül a Duna-Tisza-közén legjelentősebbek Baks és Kelebia, de ugyanez a kettősség kimutatható a gerjeni csoportban is, azzal a különbséggel, hogy ezt, minthogy a Duna partján terül el, a dunántúli mészbetétes edények kultúrája és különösen a déli, vattinai népesség erősen befolyásolta. Így ezek a telepek és temetők a továbbiakban különös jelentőséget nyernek a két kultúra kapcsolatainak vizsgálatakor. Amellett, hogy Baks és a hozzá hasonló összetételű lelőhelyek fontos adatokat szolgáltatnak a két kultúra egymáshoz viszonyított időrendi helyzetének meghatározásához, fontos kérdések merülnek fel előttünk térbeli viszonyukat illetően is, mégpedig:

1. A Baks-Kelebia-Duna vonal jelentheti-e egyúttal a két kulturális egység hordozóinak egymás közötti határát?

2. Milyen szerepet játszik a vatyai-perjámosi kapcsolatokban a gerjeni csoport?

Az alpári leletegyüttest sajnos csak kevésbé értékelhetjük.⁵¹ Az anyag rosszul feltárt, összekeveredett, mindazonáltal annyit megállapíthatunk róla, hogy Szőreg-perjámosi és vatyai leletanyag egyaránt előfordul benne, ahogyan Patay P. írja: „keverék anyagú urnás sírmező.”⁵²

Több támpontot tartalmaz a csengelei szórványlelet. A Foltiny I. által közölt urnák tisztán vatyai jellegűek, míg a kis bögrék párhuzamait Szőregen sikerült kimutatnia.⁵³

Bakson, a vatyai kultúra telepén, mint már említettük, a 7., 10., 11., 12. sz. edények feltétlenül a Maros-vidékről származnak. Ezek a típusok kivétel nélkül a Szőreg-perjámosi kultúra késői szakaszát képviselik. A Duna-Tisza-köz déli részének leletei között kulcshelyzetet foglal el a kelebiai temető, amely a vatyai kultúra III. periódusába sorolható. Anyagában több olyan jelenséget találunk, amely a szőregi csoporttal fennálló kapcsolatokra utal. A két felhúzott fülű, rombikus szájnnyílású

⁴⁷ Foltiny, I., Dolg. 1941. 37. p., XV. t. 4.

⁴⁸ Zalotay, E., Rég. Füzet. 1957. 7. 44. p., ill. a 9. és 52. sír

⁴⁹ Foltiny, I., Dolg. 1941. 37. p., XV. t. 4.

⁵⁰ Klárafalván, a 12. gödör anyagában.

⁵¹ Majláth, B., AÉ. 1898.

⁵² Patay, P., Diss. Pann. 1938. 53. p.

⁵³ Foltiny, I., AÉ 1944—45.

edény Kelebián a 60. sírban urnaként szerepel.⁵⁴ A 2. urnafészkek szürke, befűzött nyakú borítótálja⁵⁵ Szőregen és Deszken igen gyakran fordul elő.⁵⁶ Fontos összefüggésekre mutat egy urnatípus, amelyet Kelebián a 9.⁵⁷ és 52.⁵⁸ sírban tipikusan vatyai rítus szerinti temetkezés mellékleteként találunk meg, az 52. sírban talált kelebiai tál és kis egyfülű bögre is erre mutat. Szőregen pythosként szolgált a 169. sírban, ahol más melléklet nem fordult elő.⁵⁹ Klárafalván a telep 12. sz. gödrében egy másik, később még említendő vatyai urnával együtt került napvilágra.⁶⁰ A kelebiai temetőt különösen fontossá teszi még az a körülmény is, hogy antropológiailag értékelhető anyaga feldolgozott — ami őskori leletegyütteseknél meglehetősen ritka jelenség. Lipták P. három típust tudott megkülönböztetni,⁶¹ úgymint cròmagnoni A, keskenyarcú dolichomorph és brachykran típust. A cròmagnoni A típust a temetőben három sír képviseli, a 64a, 64b és 86. A keskenyarcú dolichomorph típus — amely két esetben fordult elő — megfelelőt az aunjetitzi kultúra hordozói között kereshetjük. A brachykran típus (61., 70., 91. sírokban) a Maros-vidékre jellemző, a szőregi temető szinte kizárólagosan brachykran elemeket tartalmaz.⁶² A Kelebián megvizsgált sorozat kevés tagja miatt messzemenő következtetések levonására nem alkalmas, különösen azért nem, mert a három típus közel egyforma arányban lép fel. Ennek ellenére, ha nem is megállapításként, de a későbbiekben talán megoldható problémaként szeretnénk felvetni azt, hogy a határozottan a Maros-vidékre utaló brachykran jelleg kizárólag nőknél fordul elő — és ez a jelenség a két népesség között fennálló kapcsolatokra mutathat.

Szőregi edénytípusokat Bakson, Kelebián igen sokat találunk; előfordulnak Alpáron és Csengelén is. A vatyai kultúra szállásterületén egyre északabbra haladva már ritkábban jelentkeznek, és azokon a lelőhelyeken, ahol elő is fordulnak, csak néhány példányban. Így Patay P. említi Újhartyán-Vatyáról egy perjámosi korsót.⁶³

Ugyanezt tapasztaljuk a Szőreg-perjámosi kultúra területén is; amennyiben a vatyai kultúrában általánosan elterjedt típusok utat találnak maguknak a Maros-vidékre, akkor azok legfeljebb a folyó torkolatvidékén, Szőregen, Deszken és Klárafalván található meg. Klárafalván ugyancsak a 12. sz. gödörben egy jellegzetes vatyai típusú tölcséres nyakú urna van,⁶⁴ melyhez hasonló töredék fordul elő Pécskán a XIII. rétegben.⁶⁵ Ha tehát térképen ábrázoljuk azokat a lelőhelyeket, amelyeken szőregi, ill. vatyai típus a másik kultúra területén is előfordul, azt tapasztaljuk, hogy azok az Alpár-Csengele-Baks-Kelebia-Duna vonalon, és annak két oldalán szóródnak el legsűrűbben. Így ez a vonal a középső bronzkor harmadik szakaszában a két kultúra egymás közötti határát jelentheti.

A vatyai kultúra tehát a középső bronzkor harmadik periódusában az északnyugatról már fenyegető halomsíros nép elől dél felé húzódott, és a Duna-Tisza-köz déli részén fontos pozíciókat foglalt el. A mellette élő Szőreg-perjámosi kultúrával az Alpár-Csengele-Baks-Kelebia-Duna vonalon húzható meg a határa.

⁵⁴ *Zalotay E.*, Rég. Füz. 1957. 30. p.

⁵⁵ i. m. 28. p.

⁵⁶ *Banner J.*, Dolg. 1931. 16. p.

⁵⁷ *Zalotay E.*, Rég. Füz. 1957. 6. p.

⁵⁸ i. m. 28. p.

⁵⁹ *Foltiny I.*, Dolg. 1941. 37. p.

⁶⁰ Klárafalván, a 12. gödör anyagában.

⁶¹ *Lipták P.*, Adatok a Duna-Tiszaközi bronzkor antropológiájához. Ant. Közl. 1 (1958) 3—16. pp.

⁶² dr. Farkas Gyula szíves szóbeli közlése alapján.

⁶³ *Patay P.*, Diss. Pann. 1938. 74. p.

⁶⁴ Klárafalván, a 12. gödör anyagából.

⁶⁵ *Roska M.*, Dolg. 1912. 30. p., 52. ábra

BEITRÄGE ZU DEN BEZIEHUNGEN DER VATYA-KULTUR AUF DER SÜDTIEFEBENE

von

Antal György Goldmann—Júlia Szénászký

In der bronzezeitlichen Siedlung neben dem Zufahrtsweg nach Baks — Mindszent ist während der Ausgrabungen von Ottó Trogmayer aus der Grube 51. solch ein Fundkomplex zum Vorschein gekommen, der zur chronologischen Folgerungen Anlass bietet. Mit Vatyaeer Funden zusammen wurde ein, zur Kultur von Szőreg-Perjámos gehörendes Fundmaterial freigelegt, wo zugleich auch inkrustierte Bruchstücke und Typen der Gerjen-Kultur auftraten. Das untersuchte Material deutet einheitlich auf eine Periode hin, die unmittelbar dem Zeitalter der Einwanderung der Träger der Hügelgräberkultur voranging.

Nachdem die Materialien mehrerer Fundorte durchforscht wurden, kamen die Verf. zum Schluss, dass die Kulturen von Vatyá und Szőreg-Perjámos in der dritten Periode der mittleren Bronzezeit nebeneinander lebten und miteinander in Verbindung standen.

Nach der Überprüfung der Fundkomplexe, wo die Kultur von Vatyá wie die von Szőreg-Perjámos gemeinsam vertreten waren, nahmen die Verfasser an, dass die Grenze zwischen den Siedlungsgebieten der genannten Kulturen von Baks durch Kelebia bis zur Donau verlief.